

DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2024.33.150>
УДК 930.2:94(477.8)

Володимир Мосора

аспірант

Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника

76018, Україна, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

E-mail: v1mosora@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7415-406X>

ОПУБЛІКОВАНІ СПОГАДИ ОЧЕВИДЦІВ ПОДІЙ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ТРУДОВОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ ГАЛИЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ДО НІМЕЧЧИНИ У 1941–1944 рр.

Метою статті є аналіз інформації про політику нацистської окупаційної влади на території дистрикту «Галичина», спрямовану на вербування та вивезення працездатного місцевого населення на роботи до Німеччини в часи радянсько-німецької війни на основі опублікованих спогадів очевидців. У статті висвітлено дані про особливості агітаційної політики німецької окупаційної влади, метою якої було залучити якомога більше робочих рук для забезпечення економічних потреб Третього райху. Висвітлено інформацію про діяльність окремих організацій (Український Центральний Комітет, Українське Національне Об'єднання, Німецький Фронт Праці та ін.), одним із напрямків якої була всебічна допомога галицьким робітникам на підприємствах, а також у сільському господарстві в Німеччині. Значну роль у статті відведено Українському Центральному Комітету, оскільки він безпосередньо займався справами галицьких робітників (посвідчення про приналежність до української національності, культурна й матеріальна допомога та ін.) та допомогою їхнім сім'ям. Подано інформацію про методи вербування, способи транспортування та умови життя й побуту галицьких робітників у Німеччині. Висвітлено дані про масові облави на місцеве населення з метою вивезення до Німеччини та використання його в індустріальних і сільськогосподарських секторах райху. Наведено відомості про участь у саботажних акціях членів ОУН–УПА з метою запобігти примусовому вивезенню галицького населення до Німеччини. Крім того, подано інформацію про способи уникнення вивезення до Німеччини й наслідки, які чекали на односельчан та родини втікачів.

У статті звернено увагу на дані про кількість вивезеного галицького населення до Німеччини та приблизну частку залучення робітників у різних сферах праці (фабрики, заводи, сільське господарство тощо). Підсумовуючи, зазначимо, що на основі опублікованих спогадів очевидців здійснено аналіз досліджуваної проблеми, а саме: трудової мобілізації галицького населення до Німеччини з метою використання його в економічних потребах Третього райху.

Ключові слова: Друга світова війна, спогади, німецька окупація, вивезення робітників, примусова праця, дистрикт «Галичина», Німеччина.

Volodymyr Mosora

Postgraduate Student

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

57, Shevchenko Street, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine

E-mail: v1mosora@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7415-406X>

PUBLISHED EYEWITNESS MEMORIES AS A SOURCE FOR STUDYING THE LABOUR MOBILIZATION OF THE GALICIAN POPULATION TO GERMANY IN 1941–1944

The purpose of the article is to analyze information about the policy of the Nazi occupation authorities in the territory of the Halychyna district, aimed at recruiting and transporting the able-bodied local population to work in Germany during the Soviet-German war, based on the published memories of eyewitnesses. The article highlights information about the peculiarities of the propaganda policy of the German occupation authorities, the purpose of which was to attract as many workers as possible to meet the economic needs of the Third Reich. Information about the activities of individual organizations (Ukrainian Central Committee, Ukrainian National Association, German Labor Front, etc.) was highlighted. One of the activities of these organizations was to provide comprehensive assistance to Galician workers at factories and in agriculture in Germany. A significant role in the work was assigned to the Ukrainian Central Committee, as it directly dealt with the affairs of Galician workers (certificates of Ukrainian nationality, cultural and material assistance, etc.) and assistance to their families. Information is provided on the methods of recruitment, transportation, and living conditions of Galician workers in Germany. The author also presents information about mass roundups of the local population for the purpose of transporting them to Germany and using them in the industrial and agricultural sectors of the Reich. Data on the

participation in sabotage actions of members of the OUN–UPA with the aim of preventing the forced deportation of the Galician population to Germany are provided. In addition, information is provided on ways to avoid deportation to Germany and the consequences that awaited fellow villagers and families of the fugitives. The article draws attention to the data on the number of Galician people deported to Germany and the approximate share of workers in various fields of labor (factories, plants, agriculture, etc.). To summarize, we note that on the basis of published eyewitness accounts, the author analyzes the problem under study, namely the labor mobilization of the Galician population to Germany for the purpose of using it for the economic needs of the Third Reich.

Keywords: *World War II, memories, German occupation, deportation of workers, forced workers, Galicia district, Germany.*

Дослідження подій ХХ століття здійснюється на основі опрацювання різновидових джерел, які надають науковцю унікальну інформацію при вивченні певної проблематики. Аналіз окремих аспектів вивезення працездатного галицького населення в період Другої світової війни не є виключенням. Важливу роль у вивченні окупаційної політики на території дистрикту «Галичина» відіграють опубліковані спогади очевидців. Завдяки ним ми можемо детальніше проаналізувати політику вивезення працездатного населення Галичини на роботи до Німеччини (фабрики, заводи, сільськогосподарський сектор тощо). Також, проаналізувавши інформацію спогадів, отримуємо можливість всебічно дослідити діяльність окремих організацій, які займалися справами робітників із території дистрикту «Галичина» (УНО, УЦК, УКК, НФП і т. д.). Окрім того, опубліковані спогади дають можливість дослідити заходи німецької окупаційної влади на території Галичини, спрямовані на вербування (у добровільній чи примусовій формі), транспортування, умови життя та праці робітників у Німеччині тощо.

Дослідженням цієї проблеми займалися українські науковці, зокрема, Т. Лапан, А. Афтанас та Г. Стефанюк. У праці Т. Лапан «Особливості спогадів жителів Західної України про рабську та примусову працю в нацистській Німеччині»¹ здійснено комплексний аналіз усних спогадів респондентів щодо досліджуваної теми. У праці А. Афтанаса «Нацистська кампанія вербування й депортації населення в дистрикті Галичина (1941–1944)»² проведено ретельний огляд проблеми використання галицьких робітників на примусових роботах у Німеччині, проте використання спогадів у цій розвідці відступає на другий план. Г. Стефанюк у статті «Заходи німецької окупаційної адміністрації у сфері зайнятості східногалицького соціуму в 1941–1944 рр.»³ зосередила увагу на розкритті особливостей німецької окупаційної політики у сфері викорис-

тання галицьких робітників на підприємствах Німеччини. Активне використання спогадів у цій праці здійснене задля підсилення досліджуваної теми.

Детальну інформацію про реалізацію німецьким окупаційним режимом політики «нового порядку» на території міста Станиславова (нині Івано-Франківськ) та його околицях викладено у праці В. Яшана «Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславщини в Другій світовій війні, 1941–1944»⁴. У спогадах автор акцентував увагу на основних злочинах, які вчиняла нацистська влада в місті. Також В. Яшаном описується важке становище галицького населення та показано основні проблеми, із якими воно стикалось у часи німецької окупації. У спогадах автор особливо увагу приділив масовим «набігам» на місцеве населення з метою подальшого його залучення на роботи в Третьому райху. Наведемо приклад одного з випадків так званих «набігів» у селі Братківці 23 березня 1944 р.: «Приблизно о 3-ій год ранку, 23 березня 1944 р. відділ гестапівців з відділами східняків, мабуть калмиків у німецькій службі, та мадярський відділ з танками окружили село Братківці волости Черніїв. Усіх мешканців зігнали на площу біля читальні; виконували то так нагально, що навіть не давали змогу людям одягнутися, а гнали їх так, як хто зірвався зі сну, і то без різниці — старих і дітей, чоловіків і жінок. Комендант Гестапо Бранд урядувал у хаті начальника громади, що стояла через дорогу напроти читальні. Людей обставили кордоном і перевіряли. З них 26 молодих хлопців примістили в читальняній гардеробі, поставили лицем до стіни і заборонили говорити. Хлопці були у віці від 17 до 21 років. З дівчат висортували біля дві сотні й примістили в читальні»⁵.

Він також наводить інформацію про різні саботажні акції, спрямовані на знищення логістичних маршрутів та допомогу галицьким робітникам при втечах. Водночас В. Яшан наголошує на підвищенні рівня жорстокості стосовно галицького населення в період 1944 р. при масових примусових вивезеннях на роботу до Німеччини. Автор також подає інформацію про подальшу долю молоді села Братківці, яка була втягнута без своєї згоди в економічні плани окупаційної влади дистрикту Галичина. «Дівчат вивезли з читальні і під конвоєм відвели на станцію, загнали до поїзду, і вони поїхали до райха на роботу. Біля 300 затриманих мужчин уформували і пішком повели до Станиславова. Одного, що пробував утікати, мадяри застрілили вогнем із танка. Примістили їх у перехідному таборі уряду праці, який був недалеко станції, а опісля вивезли поїздом на захід. Охорона транспорту складалася з двох німців і українських поліцистів. На одній зупинці німців побили, а українські поліцисти випустили людей на волю, і вони різними шляхами поверталися до села. Деяких 15 осіб боялися втікати і поїхали в Німеччину на працю»⁶.

Доволі цікавою, на нашу думку, є інформація про одну із складових примусової трудової мобілізації на окупованих землях Галичини, спрямовану на залучення лікарського та педагогічного колективу для економічних потреб райху. Автор розповідає, що в місті Станиславів у 1943 р. німецька влада під великим тиском та примусом змусила виїхати певну кількість лікарів та вчителів на роботу до райху. «9 лютого гестапівець Ассман покликав на сходини українських лікарів і вчителів у домівці УОК. Там він закликав їх, щоб зголошуватися на працю до райху. Всяка акція гестапо під пресією, і тому до праці в Німеччині зголосилося 11 лікарів і 36 учителів»⁷.

В. Яшан також розкриває певні особливості нацистської політики стосовно примусових робітників. Він зауважив, що велика кількість галицьких робітників, які повернулись додому з Німеччини «каліками», не отримували ніякого забезпечення із боку влади, ба більше, нацисти, обґрунтовуючи не виплату грошей, стверджували, що вони зазнали ушкоджень не на виробництві, а за його межами тощо. Через це була відсутня будь-яка відповідальність, пов'язана із травмуванням робітників на німецьких підприємствах. «6 травня явився в Союзі громад чоловік з Узіня, волости Угорники. Він вернувся з Німеччини, де під час праці обірвало йому ліву руку. Його відіслали до домів без будь-якої безпеки. Дуже велика несправедливість і кривда, коли інваліда викидають, як непотрібний балаяст, і не дають відшкодування чи безпеки»⁸.

Із праці «Збірка На Христовій ниві: спомини»⁹ ми дізнались про активну діяльність у період нацистської окупації території Галичини українського греко-католицького священника М. Дирди. Упродовж усього періоду «нового порядку» він подорожував дистриктом Галичина і не тільки, завдяки чому бачив різні прояви насильства з боку німецької влади до місцевого населення. Він згадував про те, що нацистська окупаційна влада проводила масові облави на місцеве населення з метою його подальшого використання на підприємствах у Німеччині. До прикладу, автор наводить події у Чорткові в 1942 р., які надзвичайно вразили його: «Свою ворожість до нас вони виявили в Чорткові... робили облави перед церквами в неділі і свята, щоб ухопити й вивезти українську молодь до невідільницької праці в Німеччині...»¹⁰.

Діяльність УПА та особливості перебігу воєнних справ висвітлюють спогади А. Кордана «Один набій з набійниці. Спомини вояка УПА з куреня «Залізняка»»¹¹. Автор безпосередньо брав участь у деяких операціях УПА як на території дистрикту «Галичина», так і за його межами. Крім того, А. Кордан у своїй праці описує становище галицького населення в період німецької окупації краю. Він акцентує увагу на роботі української допоміжної поліції (УДП), активно залученої в напрямках,

пов'язаних із вивезенням працездатного населення Галичини до Німеччини — «...допомагати урядовим чиновникам району вислати точну квоту людей на примусові роботи до Німеччини»¹².

Не менш важливою для вивчення досліджуваної проблематики є двотомна праця М. Климишина «В поході до волі: спомини»¹³. Проте, нас зацікавив саме другий том. У ньому автор акцентує увагу на проблемах, з якими довелось зіткнутись галицьким селянам, зокрема, це були конфіскація «збіжжя» (у великих масштабах), безробіття та бідність, що, своєю чергою, підштовхувало місцеве населення виїжджати на роботи до Німеччини з метою покращити своє матеріальне становище. Автор також розповідає про випадки втеч робітників із підприємств на території Німеччини та наслідки, які чекали на них. «Молоді хлопці, яких було насильно завезено на роботу в Німеччину, з туги за батьківщиною і з причини тяжких умовин праці, відважувалися втікати з праці в Німеччині, не знаючи дороги. Але вони дуже скоро попадали в руки німецької поліції, а та їх відставляла до в'язниці, а згодом — до концентраційного табору»¹⁴.

У 1991 р. вийшли власні спогади Д. Куп'яка «Спогади нерозстріляного»¹⁵. У них автор згадує про свої юні роки, які припали на період німецької окупації території Галичини, тому акцент спогадів зроблено на події, які відбувались безпосередньо з ним. Проте, про становище Галичини автор також подає певну інформацію. Крім того, Д. Куп'як згадує моменти масових облав на місцеве населення з метою подальшого залучення їх на заводах та підприємствах у Німеччині. Автор розповідає про використання галицьких учнів старших класів у промислових галузях у Німеччині. Один із таких випадків трапився безпосередньо з автором. «...28 квітня 1943 р., повели масову акцію набору робітників до Райху на невільничі роботи, не оминаючи навіть учнів старших класів. У перші дні травня в нашій Торговельній Школі відбувся медичний огляд студентів, що мали їхати на працю до Німеччини. Кожний студент проходив лікарську комісію і діставав заштрики проти різних недуг. Після кількох запитань студент одержав реєстраційну картку із зазначенням, на яку працю він може сподіватися. Мене «ущасливили» категорією сільсько-господарського робітника, себто наймита у «шваба». Дирекція школи мала подбати, аби останні іспити відбулися в кінці травня, на місяць раніше, щоб звільнити студентів до виїзду на роботу»¹⁶. На нашу думку, автор спогадів подає унікальну інформацію про використання галицьких учнів торговельних шкіл для економічних потреб Райху.

Д. Куп'як також висвітлює загальні настрої галицького населення щодо політики примусового вивезення робітників до Німеччини та наголошує, що саме в період з 1943 по 1944 рр. вона набула масового характеру. Він зазначає, що з 1943 р. галицькі робітники почали використо-

вувати новий метод уникнення вивезення, а саме: записування до лав чотирнадцятої гренадерської дивізії Ваффен-СС «Галичина». «Реєстрація студентів по школах для виїзду до Німеччини на примусові роботи принесла німцям бажані успіхи. Українська молодь, маючи вже вироблений свій політичний світогляд, знала, де її місце, але, щоб не потрапити до Німеччини на каторжні роботи, зголосилась до дивізії, хоча усім своїм еством ненавиділа німецьких окупантів»¹⁷.

Діяльність на території дистрикту «Галичина» нацистської окупаційної влади та її агітаційну політику висвітлено у спогадах М. Віри «7 літ Визвольних Змагань 1938–1945»¹⁸. М. Віра подає інформацію про діяльність окремих органів місцевої влади (біржі праці), перед якими поставили завдання вербування галицького населення (в добровільній чи примусовій формі) для відправки на роботу до Німеччини. «Вже осінню 1941 року почали скрізь на окупованих німцями українських теренах діяти біржі праці, ославленні німецькі «Арбайстамти». На всі райони і села були систематично накладені відповідні контингенти, — стільки то й стільки людей треба було відставити до Німеччини на каторжні роботи. Зразу ця бранка проходила менш-більш організовано, так би мовити бюрократично. Але де далі німці почали що разу частіше застосувати «африканські методи» набору білих рабів, шляхом дикунських облав і «людоловок» — особливо по містах і по залізницях»¹⁹.

Автор акцентує увагу на таких проблемах, як важкі умови життя на території дистрикту «Галичина», насильницьке вивезення працездатного населення на роботу до Німеччини, жорстоке поводження з робітниками в райху та ін. Крім того, автор наводить приблизну статистику вивезеного населення з усієї території України, в тому числі із дистрикту «Галичина». «Німці намагались забирати в першу чергу молодь, особливо юнаків, щоби в той спосіб позбавити Україну її найкращих і найнадійніших сил. За приблизним рахунком німці вивезли з України зглядно з т.зв. «Райхскомісаріату» за весь час окупації понад 2 мільйони працездатного елемента, а з самої Галичини около пів мільйона. Доля цих білих рабів... була незавидна. Скільки їх загинуло від аліянтських бомб по різних Гамбургах і Берлінах, скільки вернулося каліками домів, скільки пропало по різних штрафлагерах — Бог один знає...»²⁰.

М. Віра також описала останні роки окупації Галичини та проблеми, із якими зіткнулась у цей час німецька окупаційна влада. Вона наголошує на «варварському» поводженні з населенням дистрикту «Галичина» та наводить приклади примусових масових відправок місцевого населення на роботу до Німеччини. Серед усього іншого, автор також подає інформацію про перебіг воєнних дій, що, своєю чергою, впливало на політику вивезення працездатного населення Галичини на роботу в Райх.

«Не кращу пам'ять «з останньої хвилини» полишили по собі німецькі злочинці і на ЗУЗ. Куди тільки проходила фронтова лінія, де тільки фронт задержувався бодай на кілька днів, там німецькі «культуртрегери» грабували й палили села, гнали насильно тисячі народу до фронтових робіт під ворожим обстрілом, забирали в ясир українську молодь до райху...»²¹.

У вказаній праці висвітлено інформацію про діяльність підпільних організацій (ОУН, УПА та ін.) на території дистрикту «Галичина». Автор наводить основні напрямки їхньої діяльності, один із яких пов'язаний із допомогою галичанам уникнути вивезення до Німеччини та інформуванням їх щодо справжнього життя робітника в райху. «Ініціаторами й організаторами самооборонної акції були українські самостійники, з яких чимало перейшло вже в вересні 1941 року у повне підпілля. До населення України видано цілу низку заряджень, інструкцій і практичних вказівок, яких зміст заключається в таких точках: Не їхати добровільно в Німеччину, бо там жеде українців каторга, голод, злидні, каліцтво, смерть...»²². На нашу думку, спогади М. Віри є доволі цінним матеріалом для вивчення діяльності нацистської окупаційної влади та реалізації її політики при вивезенні працездатного населення Галичини до Німеччини.

Діяльність нацистської окупаційної влади та силових служб на території дистрикту «Галичина» описано у спогадах І. Макухи «На народній службі»²³. Автор акцентує увагу на основних заходах німецької влади щодо галицького населення. Крім того, І. Макуха описує дії окупаційної влади щодо питань, пов'язаних із вербуванням галицького населення для подальшого використання в Німеччині. Автор висвітлює випадки масових облав на місцеве галицьке населення з метою вивезення на роботи до райху. «На кожну громаду, село й місто накладено контингент робітників, що їх треба було вислати до Німеччини. Коли ж населення не хотіло їхати до Німеччини на працю, тоді уряд давав поліційним частинам наказ робити облави на робітників. Ці облави дуже нагадували татарські наїзди. До села несподівано приїздив загін поліції і, оточивши його зі всіх сторін, виловлювали всіх здатних до праці мужчин і жінок та автами вивозили до найближчої залізничної станції, де вже наперед були приготовані вагони з відповідною обслугою. З України забрали німці до себе на роботу біля півтора мільйона людей, в тім з Галичини яких 200 000 людей до серпня 1942 р.»²⁴.

У спогадах С. Іжика «Сміх крізь сльози: спомини з років 1939–1947»²⁵ описано нацистський окупаційний режим на території села Дверники. Автор, як священик, висвітлив усі злочини нацистської влади у його парафії у селі Дверники. Водночас він зауважив, що через постійні матеріальні втрати дехто вирішував виїхати на роботу в Німеччину. Проте,

С. Іжик наголошував, що через політику німецької влади повстанський рух набирив обертів, та до нього часто приєднувались люди, які не бажали їхати до Німеччини. «Рада повстанців побільшувалася з кожним днем. Багато хлопців, які не хотіли їхати на примусові роботи до Німеччини, вступали в ряди партизанів»²⁶.

Автор проводив різноманітні заходи для підтримки місцевого населення та виступав із критикою нацистської окупаційної влади. Проте, через його проукраїнську позицію та критику влади, він опинився у Дрогобицькій в'язниці. Перебуваючи у в'язниці, С. Іжик зустрівся з людиною, яка намагалася втекти від вивезення до Німеччини, але була покарана та засуджена нацистською окупаційною владою. «Другий в'язень, це був молодий хлопець зі села Мединич. Не хотів їхати на примусову працю до Німеччини, поліція його зловила, прострілила ногу, й він опинився у в'язниці»²⁷. Наведенні рядки яскраво підкреслюють ставлення нацистської влади на території дистрикту Галичина до місцевого населення.

У спогадах Р. Крохмалюка «Заграва на Сході»²⁸ подаються відомості про перебіг військових дій та діяльність окремих загонів Української повстанської армії. Проте, він не забуває навести інформацію, пов'язану з політикою вивезення працездатного населення Галичини на примусові роботи до Німеччини. Автор висвітлює заходи німецької окупаційної влади, спрямовані на вербування та примусове вивезення галицьких робітників до райху. «З початком 1942 року створено на Західньо-Українських землях окремі відділи німецької поліції безпеки, яких завданням було поборювати українських націоналістів. Почалися численні арешти... Одночасно німці почали вивозити молодих людей на роботи до Німеччини. У висліді такої політики «Третього райху» багато молодих людей почало скриватися по лісах, зміцнюючи ряди підпілля»²⁹.

За авторства М. Харкевича, світ побачили його власні спогади «Я вас не забув: спомини 1935–1945»³⁰. У них автор розповідає про основні проблеми, з якими стикнулося галицьке селянство. Зокрема, він описує перебіг політики вербування робітників для виїзду в Німеччину. М. Харкевич зазначає, що люди з часом почали масово уникати вивезення до райху, але, здебільшого, зазнавали невдач та були покарані нацистською окупаційною владою. Автор розповідає про неодноразові випадки втеч галицьких робітників із підприємств у Німеччині. «З підслуханої розмови Степан довідався, що цього гуцулика вже три рази вивозили до Німеччини, а він уже три рази повертався у свою Верховину. Але цим разом уже не чекав на нього німецький «бавер», лише німецький концентраційний табір»³¹.

М. Харкевич подає інформацію про діяльність підпільних організацій, які знищували залізничні колії і в такий спосіб зривали транспортування

робітників. Ба більше, самого автора примусово вивезли на роботу до Німеччини, але під час поїздки він став свідком втечі одного з робітників. «В одному місці, десь недалеко Отинії, направляли залізничні рейки, тому поїзд дуже сповільнив свій біг. Коли молодий конвоїр запаливав сигаретку, гуцулик несподівано штовхнув двері вагона, які відчинилися широко, та вискочив мов серна. Він упав, перекоотився кілька разів, а далі почав утікати зигзагом, як заєць, ховаючись поза копи зжатої кукурудзи. Поки німецький поліцист упорався зі своєю архаїчною рушницею і був готовий до стрілу, то гуцулик уже добіг до краю лісу. Якимось чудом він встиг спустити свої штани та блиснути білим задком у сторону поїзду, мабуть, у честь третього Райху і його «фюрера», та безпечно зник у лісі»³².

Перебуваючи безпосередньо на примусовій роботі в Лінці, М. Харкевич навів інформацію про життя та побут його оточення. Він згадував про події 1944 р., бомбардування та важкі, на той час, умови праці, що спонукало багатьох робітників до втечі. Детальніше про свою роботу в Лінці автор розповів цими рядками: «Коли нищівні бомби падали майже безперервно на «Герман Герінг Верке» в Лінцу, цю колись головну збройню нацистської Німеччини, всього п'ятнадцять кілометрів в романтичному лісі українські дроворуби зрізували столітні ялиці, здирали з них кору і ставили рівенькі «шухи» для конаючої німецької воєнної індустрії... Праця була досить тяжка, але без ніяких наставників і норм. В додатку робітники діставали спеціальні харчеві приділи для найтяжче працюючих»³³.

У праці «Під трьома окупантами: спогади українського революціонера-підпільника» С. Мечник³⁴ наводить приклади насильства над місцевим галицьким населенням із боку нацистського окупаційного режиму. Автор, як член ОУН, описав особливості окупаційної політики стосовно трудової мобілізації галицьких робітників до Німеччини та подав інформацію про заходи протидії місцевого населення. С. Мечник зацентрував на різкій зміні ставлення населення дистрикту «Галичина» до політики вивезення робітників в Німеччину в 1942 р. Ба більше, він сфокусував увагу на масових облавах на місцеве населення з метою подальшого вивезення до райху, а також на наслідках, з якими зіткнулись утікачі та їхні сім'ї. «Населення було вже на той час добре повідомлено про становище наших робітників у Німеччині. На той час було багато молоді по селах, які втекли від виїзду до Німеччини, і яких шукала й ловила поліція. У такому становищі ця молодь перебувати довго не могла. Загрозу являло це становище також і для їхніх родин»³⁵.

Завдяки В. Макару світ побачила мемуарна праця під назвою «Бойові друзі спомини. Т. 2: Збірка спогадів з дій ОУН (1929–1945)»³⁶. У ній

зібрані різноманітні спогади як учасників ОУН, так і людей, котрі пов'язані з цією організацією. Проте, серед великої кількості людей, нас зацікавили спогади С. Вирія. Він, як член ОУН, описав велику кількість заходів, які проводила його організація щодо робітників з усієї України (зокрема і з дистрикту «Галичина») для захисту їхніх прав та ідеологічного виховання на території Німеччини. «У зв'язку з відходом чи вивозом поважного відсотку української молоді з рідних земель під час Другої світової війни, чи то на примусові роботи до Німеччини, чи до різних військових формацій, ОУН завжди старалась, щоб там були люди, які б тримали ту молодь у постійному ідеологічному зв'язку з рідним краєм та повсякчасно брали б участь у боротьбі за Українську Самостійну Соборну державу»³⁷.

Висвітлюючи історію різноманітних організацій, які діяли на території дистрикту «Галичина» та за його межами, варто згадати український центральний комітет (УЦК). Його діяльність найкраще описано у спогадах К. Паньківського «Роки німецької окупації»³⁸. Автор у доволі цікавій формі розкриває важливі моменти, пов'язані з політикою залучення місцевого галицького населення до робіт у Третьюму райху. Серед великої кількості інформації, К. Паньківський розповідає про успішні заходи німецької пропаганди в Галичині, пов'язаної із виїздом на роботу до Німеччини. «Традиції праці в Німеччині були добрі. Тому заклик німців, щоб іти на роботу до райху, знайшов восени 1941 р. зовсім поважну й задовільну для німецького місцевого начальства кількість добровольців. Широка німецька пропаганда виявляла корисні сторінки праці, зокрема високу заробітну платню. Говорилося, що для перевишколу і перекваліфікації, також для підвищення кваліфікацій, існують окремі підготовчі школи; робітники отримують тримісячні, піврічні або річні контракти, а після закінчення праці мають можливість вибирати або поворот додому, або продовжити на власне бажання контракт»³⁹.

Також К. Паньківський навів інформацію про діяльність організацій, основним завданням яких була допомога галицьким робітникам на території Німеччини. Автор зосередив увагу на таких організаціях, як УНО (Українське Національне Об'єднання) та Українська громада, а також розповів про їхню діяльність, спрямовану на комплексну допомогу галицьким робітникам у Німеччині. «...«Українська Громада» в руках гетьманців і «Українське Національне Об'єднання» — УНО — в руках ОУН. Обидві установи піклувалися своїми членами, вели серед них культурно-освітню роботу та старалися допомагати їм всебічно в потребі. Їх центральні були в Берліні, а в різних містах райху філії і гуртки. Духовні потреби робітництва заспокоювали наші священики»⁴⁰.

Як зазначає К. Паньківський, існували певні обмеження щодо різних категорій робітників. Нацистська влада вважала, що робітники, які при-

були із території Генерального Губернаторства, є виключно поляками. Крім того, на робітників накладався податок на відбудову Генерального Губернаторства в розмірі 15%. Щоб довести свою приналежність до української нації, потрібно було зібрати велику кількість документів та підписів високопосадовців. Проте, як стверджує автор, з часом перебрав на себе право видавати довідки приналежності робітників, які були вивезені з території ГГ, до української національності, УЦК. «Вирішальна в цих справах влада, це є Головний Уряд Державної Безпеки (Reichssicherheitsamt), уповажив клітини УЦК, себто Українські Допомогові (пізніше в Галичині Окружні) Комітети видавати «Виказки-Ausweis» в українській і німецькій мові про те, що «посідач виказки є українцем з ГГ». Окрема печатка на такій виказці в німецькій мові: «gültig im Reich» (важне в райху) — (VO RSHA — v. 20. 10. 42. IV D 3 — 1066/39) давала в райху права напівпрязного чужинця. Це мало велике значення для наших людей. Також удалося добитися рішення, що податок на відбудову ГГ не обов'язує українських робітників»⁴¹.

Беручи інформацію з епістолярних джерел, К. Паньківський навів дані про умови транспортування галицьких робітників до Німеччини. Він подав певну інформацію про життя та побут галицьких робітників на різних підприємствах у Німеччині. К. Паньківський зацентрував увагу на різкій зміні у ставленні нацистської влади до робітників (до транспортування та після). З його спогадів ми дізнаємося і про розподіл галицьких робітників на різних підприємствах у Німеччині. Водночас цікавою є інформація про особливості культурного життя галицьких робітників у Третьому райху та обмеження, які на них накладались нацистською владою. «Робітники писали, як то вони їхали спеціальними потягами, отримували в дорозі добрий харч і всесторонню опіку, але після приїзду до розподільних пунктів все те кінчилося. Починалися грубість і безоглядність, зокрема супроти некваліфікованих сільських робітників, а такими були майже без винятку наші робітники. Їх приділяли головним чином до праці в сільському господарстві. І так неофіційна і недокладна статистика показувала менш-більш, що на село ішло $\frac{3}{4}$ наших робітників, а $\frac{1}{4}$ до промислу. Різниця в побуті робітників на селі чи місті була велика. На селі умови, до яких робітники привикли вдома, приміщення, харчі, зате недостача свого товариства, своєї церкви, недостача розваги, бо відвідування гостинниці і кіна, якщо не заборонене, то дуже обмежене. В місті погане помешкання, звичайно в сутеренах, голодове харчування, зате товариство своїх земляків, можливості організації, своя Служба Божа хоч раз у місяць, доступ до розваг»⁴².

Автор навів доволі цікаву інформацію про жорстоке поводження з робітниками та недотримання німецькою владою й підприємствами умов

трудових договорів. Німецька влада робила усе можливе для того, щоб не виплачувати кошти за виконану роботу та компенсації за завдані ушкодження на підприємствах. Короткотривалі договори робітників німецька влада продовжувала в односторонньому форматі, змушуючи людей працювати стільки, скільки потрібно нацистській владі. Щодо оплачуваних відпусток, які обіцяла нацистська влада при агітації галицьких робітників, теж були проблеми. Влада намагалась затримувати видачу відпусток або взагалі скасовувала їх, обґрунтовуючи це нестачею кадрів та іншими подібними заявами⁴³.

К. Паньківський описав діяльність нового (на той час) губернатора дистрикту «Галичина» О. Вехтера. Він також зосередив свою увагу на постаті Ф. Заукеля, призначеного на посаду генерального уповноваженого з використання робочої сили для потреб райху. Пропаганда, за словами автора, була основним засобом їхньої політики вербування галицьких робітників. Проте, як зазначає К. Паньківський, їхня пропагандистська політика, яка діяла у 1942 р., провалилась, що спровокувало нацистську окупаційну владу до рішучих та жорстоких заходів, спрямованих проти галицького населення. «Весна 1942 року стояла під знаком «нової мітли» шефа мобілізації робочої сили Фріца Заукеля. Для світу — в промовах і пресі — він заявляв, що «робітникам належить чисте і здорове приміщення, добре прохарчування та добра поведінка в душі німецької справедливості», а у внутрішніх довірочних розпорядженнях керівникам чужинецькими робітниками за його підписом стояло, як має виглядати ця німецька справедливість: «всіх робітників треба примістити, годувати й трактувати так, щоб їх експлуатувати в можливо найвищому розмірі при мислимо найменших видатках». Відомості про поведінку на практиці, а не в промовах, зробили те, що урядова пропаганда, щоб заманити людей про виїзду на працю, виявилася безуспішною. Добровольців не стало. Треба було проводити в життя закони про примус праці. Прийшов новий, сильніший натиск на всі відповідальні чинники»⁴⁴.

Водночас автор подав інформацію про діяльність ОУН та УПА. В основному, К. Паньківський зосередив увагу на їхніх діях при трудовій мобілізації східногалицького соціуму. Він навів приклади, коли ОУН активно закликала галицьких робітників залишати свої робочі місця на території Німеччини та дезертирувати. Звісно, такі дії мали негативні наслідки для односельчан робітників-втікачів. «ОУН під проводом Бандери скріпили акцію за те, щоб не іти до райху, а з райху дезертирувати. В умовах, які створювали німці, такі заклики легко промовляли до серця, хоч на розум було видно, що це проблеми не розв'яже, а тільки викличе репресії. Дезертири не мали можливості на довший час заховатися. Їх викривали і карали. Коли б то тільки їх, а не всю громаду! Німецька

поліція переводила безоглядно, в дійсному слова зазначені, полювання на людей. Доходило місцями до того, що оточували церкви в часі Богослужби»⁴⁵.

Як зазначає автор, під кінець 1942 р. на території Німеччини почали діяти окремі відділи УЦК. Їхнім основним завданням була допомога робітникам на різних підприємствах та в сільському господарстві. К. Паньківський пише про інші організації, які допомагали робітникам у різній формі, від культурно-освітньої до грошової підтримки. Також автор згадує про створення та діяльність українського журналу «Вісті», основним завданням якого було інформування робітників про стан справ на батьківщині. «Це сталося в кінцем 1942 р. Ми виділили при відділі Суспільної Опіки «реферат опіки над робітниками в райху», під кер. м-ра Юрія Германа, а йому на допомогу стала громадська «Комісія опіки над робітниками». Відділ Культурної Праці і Українське Видавництво скерували свою увагу на випуск книжок для робітників. Переважна частина діяльності Головної Жіночої Секції була присвячена тій ділянці. Початок 1943 року можна вважати часом, в якому ми в теорії охопили цю проблему. УЦК отримав право піклуватися робітниками в час дороги до райху і в перехідних таборах, а також перейняв від старостинських урядів опіку над родинами робітників. Для українського робітництва з ГГ почав появлятися окремий тижневик «Вісті» під ред. д-ра Григора Стецюка і Богдана Кравцева»⁴⁶.

Отже, досліджуючи проблематику трудової мобілізації населення дистрикту «Галичина», важливо проаналізувати опубліковані спогади очевидців подій. Охарактеризувавши спогади вище вказаних авторів, ми отримали доволі цікавий та інформативний масив даних із досліджуваної теми. Автори спогадів зосереджували свою увагу на різних аспектах окупаційної політики на території дистрикту «Галичина», зокрема подавали інформацію про вивезення населення на роботи до Німеччини. Вони акцентували на таких питаннях: методи вербування, способи транспортування, кількість вивезених робітників до Німеччини, інформація про облави в різних населених пунктах Галичини, умови життя та побуту галицьких робітників на сільськогосподарських та індустріальних секторах у Німеччині, а також, способи уникнення вивезення на примусові роботи до Німеччини. Також у мемуарних працях можна почерпнути інформацію про діяльність окремих організацій, які допомагали галицьким робітникам та діяли на території дистрикту «Галичина» і за її межами (УЦК, УКК, УНО та ін.). Важливими у спогадах є свідчення про діяльність ОУН та УПА, спрямовану на забезпечення захисту та допомоги втечі галицьким робітникам. Загалом, опубліковані спогади є важливим джерелом до вивчення проблематики вивезення галицького населення на примусові роботи до Німеччини.

- ¹ Лапан Т. Особливості спогадів жителів Західної України про рабську та примусову працю в нацистській Німеччині. *Сторінки воєнної історії України*. 2009. С. 73–86.
- ² Афтанас А. Нацистська кампанія вербування й депортації населення в дистрикті Галичина (1941–1944). *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. С. 134–143.
- ³ Стефанюк Г. Заходи німецької окупаційної адміністрації у сфері зайнятості східногалицького соціуму в 1941–1944 рр. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2013. С. 107–112.
- ⁴ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславщини в Другій світовій війні, 1941–1944. Торонто, 1989. 284 с.
- ⁵ Там само. С. 136.
- ⁶ Там само. С. 137.
- ⁷ Там само. С. 227.
- ⁸ Там само. С. 232.
- ⁹ Збірка На Христовій ниві: спомини. Нью-Йорк: Видавництво ОО Василян, 1978. 208 с.
- ¹⁰ Там само. С. 69.
- ¹¹ Кордан А. Один набій з набійниці. Спомини вояка УПА з куреня «Залізняка». Бібліотека Закерзоння. Серія «Спогади». Торонто–Львів, 2004. Т. 4. 243 с.
- ¹² Там само. С. 37.
- ¹³ Климишин М. В поході до волі: спомини. Накладом Автора. Торонто, 1998. Т. 2. 387 с.
- ¹⁴ Там само. С. 138.
- ¹⁵ Куп'як Д. Спогади нерозстріляного. Накладом Автора. Торонто–Нью-Йорк, 1991. 431 с.
- ¹⁶ Там само. С. 175–176.
- ¹⁷ Там само. С. 176.
- ¹⁸ Віра М. 7 літ Визвольних Змагань 1938-1945. Буенос Айрес: Видавництво «Промінь», 1946. 63 с.
- ¹⁹ Там само. С. 24.
- ²⁰ Там само. С. 24–25.
- ²¹ Там само. С. 28.
- ²² Там само. С. 31.
- ²³ Макух І. На народній службі. Видання Української Вільної Громади Америки. Детройт, 1958. 628 с.
- ²⁴ Там само. С. 507.
- ²⁵ Іжик С. Сміх крізь сльози: спомини з років 1939–1947. Вінніпег: Видавнича Спілка «Поступ», 1961. 207 с.
- ²⁶ Там само. С. 45.
- ²⁷ Там само. С. 58.
- ²⁸ Крохмалюк Р. Заграва на Сході. Братство колишніх Вояків 1-ї Української Дивізії УНА. Торонто–Нью-Йорк, 1978. 351 с.
- ²⁹ Там само. С. 17.
- ³⁰ Харкевич М. Я вас не забув: спомини 1935–1945. Українсько-Американська Фундація «Воля». Нью-Йорк–Чикаго, 1997. 288 с.
- ³¹ Там само. С. 194.
- ³² Там само. С. 194–195.
- ³³ Там само. С. 253.

³⁴ Мечник С. Під трьома окупантами: спогади українського революціонера-підпільника. Накладом Української Видавничої Спілки. Лондон, 1958. 208 с.

³⁵ Там само. С. 122.

³⁶ Макар В. Бойові друзі спомини. Т. 2: Збірка спогадів з дій ОУН (1929–1945). Торонто: Видавнича Спілка «Гомін України», 1993. 480 с.

³⁷ Там само. С. 456.

³⁸ Паньківський К. Роки німецької окупації. «Життя і Мислі». Ньюарк–Нью-Йорк–Торонто: Видавництво «Ключі», 1965. Кн. 7. 479 с.

³⁹ Там само. С. 198.

⁴⁰ Там само. С. 199.

⁴¹ Там само. С. 201.

⁴² Там само. С. 206–207.

⁴³ Там само. С. 207.

⁴⁴ Там само. С. 208.

⁴⁵ Там само. С. 209.

⁴⁶ Там само. С. 209–210.

REFERENCES

1. Aftanas, A. (2023). Natsyystska kampaniia verbuvannia y deportatsii naselennia v dystrykty Halychyna (1941–1944). *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani* [in Ukrainian].
2. Izhyk, S. (1961). *Smikh kriz slozy: spomyny z rokiv 1939–1947*. Winnipeg [in Ukrainian].
3. Kharkevych, M. (1997). *Ya vas ne zabuv: spomyny 1935–1945*. New York–Chicago [in Ukrainian].
4. Klymyshyn, M. (1998). *V pokhodi do voli: spomyny*. (Vol. 2). Toronto [in Ukrainian].
5. Kordan, A. (2004). *Odyn nabii z nabiinytsi. Spomyny voivaka UPA z kurenia Zaluzniaka*. (Vol. 4). Toronto–Lviv [in Ukrainian].
6. Krokhmaliuk, R. (1978). *Zahrava na Skhodi*. Toronto–New York [in Ukrainian].
7. Kupiak, D. (1991). *Spohady nerostrylianoho*. Toronto–New York [in Ukrainian].
8. Lapan, T. (2009). Osoblyvosti spohadiv zhyteliv Zakhidnoi Ukrainy pro rabsku ta prymusovu pratsiu v natsyystskii Nimechchyni. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy* [in Ukrainian].
9. Makar, V. (1993). *Boiovi druzi spomyny*. (Vol. 2). Toronto, [in Ukrainian].
10. Makukh, I. (1958). *Na narodnii sluzhbi*. Detroit [in Ukrainian].
11. Mechnyk, S. (1958). *Pid tromo okupantamy: spohady ukrainskoho revoliutsionera-pidpilnyka*. London [in Ukrainian].
12. Pankivskyi, K. (1965). *Roky nimetskoï okupatsii*. Newark–New York–Toronto [in Ukrainian].
13. Stefaniuk, H. (2013). Zakhody nimetskoï okupatsiinoï administratsii u sferi zainiatosti skhidnohalaytskoho sotsiumu v 1941–1944 rr. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriiia* [in Ukrainian].
14. Vira, M. (1946). *7 lit Vyzvolnykh Zmahan 1938–1945*. Buenos Aires [in Ukrainian].
15. Yashan, V. (1989). *Pid brunatnym chobotom. Nimetska okupatsiia Stanyslavshchyny v Drurii svitovii viini, 1941–1944*. Toronto [in Ukrainian].
16. *Zbirka Na Khrystovii nyvi: spomyny*. (1978). New York [in Ukrainian].